

CELȚII ÎN DACIA POROLISSENSIS

Numeroase elemente militare și civile din provinciile de substrat celtic și celto-germanic au imigrat în Dacia curând după organizarea provinciei. Între elementele etnice și culturale de proveniență occidentală, cele celtice au o pondere considerabilă¹ și, prin urmare, un rol important în romanizarea Daciei Porolissensis.

I. AUXILIILE DE PROVENIENȚĂ CELTICĂ

Marea majoritate a formațiilor care alcătuiesc *Exercitus Daciae Porolissensis*² — 4 alae, 12 cohortes, 3 numeri³ — erau de proveniență celtică sau celto-germanică⁴:

Alae:

- I Britanica c.R. (Gherla).
- II Gallorum et Pannoniorum (Gherla).
- I Tungrorum Frontoniana (Ilișua).

Cohortes:

- I Batavorum miliaria (Potaissa? Romita).
- I Britannica miliaria (Cășei).
- I Ulpia Britonum miliaria (Porolissum).
- II Britannica equitata miliaria c.R. (Romita).
- II Augusta Nervia Pacensis Brittonum miliaria (Buciumi).
- I Cannanefatium (Tihău).
- I Aelia Gaesatorum miliaria (Bologa).
- V Lingonum (Porolissum).

Aceste auxiliii recrutate în provinciile de substrat celtic sau celto-germanic nu au fost transferate imediat în Dacia Porolissensis, ci au staționat câteva decenii în alte provincii, unde și-au completat efectivele cu elemente recrutate din mediul local, ceea ce a dus la rapida

¹ Adela Paki, în *PolEdil*, II, p. 27—29; A. Husar, în *PolEdil* II, p. 131—141.

² Despre armata Daciei Porolissensis, a se vedea M. Macrea, în *DaciaNS*, VIII, 1964, p. 145—160; D. Protase, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6—12 septembre, 1972, București-Köln-Wien, 1974, p. 227—233.

³ M. Macrea, *op. cit.*, 155.

⁴ Cu privire la auxiliile originare din provinciile germanice, a se vedea D. Protase, în *Dacia NS*, XVII, 1973, p. 323—328; V. Wollmann, în *Germania*, 53, 1975, p. 167—171. După cum constată V. Wollmann, auxiliile germanice din Dacia erau compuse din germanici amestecați cu celți din zona renană.

lor romanizare. Așa s-ar explica și sensibila scădere a numelor celtice, precum și a celor germanice.

Astfel, majoritatea trupelor auxiliare ale Daciei Porolissensis sosesc pe limesul de nord al Daciei⁵ după un stagiul de 50—60 de ani în Pannonia, adică într-un mediu celtic romanizat. Chiar și unități ce nu poartă etnonim celtic — ala Siliana, coh. VI Thracum equitata — sunt dislocate în Dacia Porolissensis de pe limesul panonic unde își vor fi completat efectivele cu elemente celtice și romane provinciale panonice. Majoritatea componenților acestor trupe care sosesc din Pannonia sunt elemente deja romanizate. Curând după venirea lor în Dacia, la începutul epocii hadrianeae au loc masive lăsări la vatră⁶. Prin urmare, auxiliile de proveniență celtică staționate în Dacia Porolissensis reprezentau un important factor de romanizare.

După cum s-a constatat⁷, populația eterogenă a vici-lor militari — ce cuprinde nu numai familiile soldaților, ci și elementele care însoțeau trupa în peregrinările ei de lungă durată artizani, micii negustori, lixae etc. — vine odată cu trupele. Atare situație relevă aportul lor la procesul de romanizare, prin prisma relațiilor pe care le întrețin cu așezările indigene.

Pe de altă parte, există indicii (cf. infra) care ne permit să presupunem că auxiliile de proveniență celtică staționate în Dacia Porolissensis își completau efectivele — pe la mijlocul secolului II și prin recrutări din patria lor de obârșie⁸.

II. ONOMASTICA ȘI POPULAȚIA CELTICĂ

Populația de origine celtică din Dacia Porolissensis se poate cerceta, în primul rând, în baza documentației epigrafice. În cele mai frecvente situații — atunci când lipsește mențiunea privitoare la domus, origo sau natio — onomastica reprezintă singurul indiciu pentru sesizarea originii etnic-teritoriale a coloniștilor. Depistarea coloniștilor imigrați din provinciile occidentale este, după cum s-a mai constatat⁹, dificilă. Coloniștii de origine celtică imigrați în Dacia Porolissensis erau, fără îndoială, mai numeroși decât îi arată onomastica. Reflectată

⁵ Despre *limes Dacicus*, în general, a se vedea N. Gudea, în *ActaMP*, I, 1977, p. 97—114. Pentru formațiile auxiliare dislocate în Dacia, a se vedea I. I. Russu, în *SCIV*, 23/1, 1972, p. 63—77.

⁶ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 67—79.

⁷ Chr. S. Sommer, *The Military vici in Roman Britain*, BAR, British Series, 129, 1984, *passim*.

⁸ Chiar dacă, în general, se admite că populația din *vici militari* constituie baza pentru completarea efectivelor din castru.

⁹ Adela Paki, în *SCIVA*, 39/4, 1988, p. 364.

¹⁰ *Eadem*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 216—225.

destul de vag în izvoarele epigrafice, componenta celtică¹⁰ a populației Daciei Porolissensis include:

a) veterani participanți la războaiele dacice: M. Ulpius Adcobrovati f. Novantico¹¹, M. Ulpius Sacci f. Longinus Belgus¹² și M. Ulpius... Landio¹³ și descendenți ai acestora (Vitalis, fiul lui Longinus; — marus, Sura, Surucca, Cr..., Solorig —, copiii lui Landio). Novantico, originar din Ratae și Longinus Belgus — ambii stabiliți la Porolissum — sunt celți, probabil din prima generație recrutată în Britannia. Celto-romanul Landio(-nis?) era originar din Acheriae — probabil din Gallia Transpadana.

b) militari și veterani¹⁴: M. Aurelius Moenenus¹⁵, bf. cos., agens sub signis reg. Ans.; Aurelius Fabius¹⁶, signifer al. Sil.; Aurelius Passer¹⁷, signifer; Aurelius Reburus¹⁸, vet.; Aurelius Tato¹⁹, stator al. II Pannoniorum; Cludius...²⁰, praef.? coh. I Brittonum; Citius Ioviai²¹, eq. al. Frontoniana; Ivonercus Molaci, f. Brittonus²², vet. coh. I Brittonum; Litugen- și Lossa²³, ep. al. II Pannoniorum, Sepenestus Rivi f.²⁴, vet. coh. I Britannica; Sextus Busurionis f.²⁵, vet. coh. I Batavorum; M. Verpidius Silvanus²⁶, eq. al. II Pannoniorum. Ivonercus și Sepenestus sunt originari din Britannia, în timp ce Sextus Busturionis f. Pannonius era de origine Azalus (trib celtic din nordul Pannoniei).

Lăsarea la vatră a lui Ivonercus prin a. 159 atestă că în unitatea sa de brittoni de la Porolissum se făceau recrutări din patria de obârșie și după a. 130, adicăându-se efective „brittonice“ pe limesul nord-vestic al Daciei.

¹¹ IDR I, DiplD I (Porolissum).

¹² IDR I, DiplD III (Porolisum).

¹³ IDR I, Dipl XVII (Mehadia-Teregova).

¹⁴ Cu privire la familiile unora dintre veteranii trupelor auxiliare din Dacia Porolissensis, a se vedea I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior...*, p. 71–79, 87–88.

¹⁵ CIL, III, 822 (Samum).

¹⁶ Fiul lui Aur. Reburus (CIL, III, 847 — Gilău).

¹⁷ N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, Zalău, 1975, nr. 14; Adela Paki, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 221, tab. 1, nr. 11.

¹⁸ CIL, III, 847 (Gilău).

¹⁹ M. Macrea, în *AISC*, V, 1949 p. 232 = *AE*, 1977, 504.

²⁰ I. I. Russu, în *ActaMN*, V, 1968, p. 451–470, nr. 2 (Porolissum); Adela Paki, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 211, tab. 1, nr. 17.

²¹ CIL, III, 837 (Ilișua).

²² IDR, I, DiplD XVII (Mehadia-Teregova).

²³ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior...*, p. 78; CIL, III, 294 (între falsae); *ArchErt*, XII, 1892, p. 169–170; *ActaMN*, 1, 164, p. 480, fig. 1.

²⁴ IDR I, DiplD XII (Gherla).

²⁵ IDR I, DiplD XIX (Palatovo).

²⁶ IDR, III/2, 460 (Sarmizegetusa).

c) populație civilă: familia lui Aelius Vitalianus²⁷, Ulpia Amadusa²⁸, Fabia²⁹, Gallicanus(?)³⁰, Iubena Bellagenti f. Eravisca³¹, Iulia Iustina³², Nerindon(?)³³, Surus...omari³⁴, Tavius³⁵. Prima generație de coloniști celți imigrați în Dacia Porolissensis proveneau — cei mai mulți — nu din zone urbanistice, ci din zone de civitates (care puteau beneficia de avantajele colonizării). Afluxul elementelor occidentale romanizate continuă și după războaiele marcomanice³⁶, când pare să fi avut loc o „a doua colonizare” — mult mai slabă — preponderent, dar n exclusiv internă.

Mărturiile epigrafice conturează parțial componenta celtică a populației Daciei Porolissensis. Chiar dacă numărul persoanelor a căror proveniență și etnie pot fi stabilite cu certitudine nu e mare, dată fiind etnia majorității trupelor care au staționat în Dacia Porolissensis, putem presupune că celții (celto-romanii) reprezentau o componentă de bază a populației provinciei.

Cât privește ponderea considerabilă a coloniștilor civili norico-pannoni (de statut peregrin) în cadrul colonizării inițiale din epoca traiană, aceasta este relevată pregnant de materialul arheologic (cf. *infra*).

III. MONUMENTE RELIGIOASE. CULTELE GETO-GERMANICE

Mai multe divinități celtice³⁷, unele — cele celto-germanice — cu sorgintea în arealul renan, sunt prezentate în panteonul Daciei Porolissensis.

Epona, zeiță celtică protectoare a cailor — asimilată în panteonul roman în sfera zeităților militare —, este venerată la Ilișua³⁸ de întreaga trupă (*ala Tungrorum Frontoniana*), un caz analog fiind cunoscut la Pföding³⁹, unde întreaga unitate se pune sub protecția divinităților Campestris.

Lui *Hercules Magusanus*, divinitate sincretistă de origine batavă — protector al militarilor, venerat cu predilecție în Germania Infe-

²⁷ N. Gudea, V. Lucăcel, *op. cit.*, nr. 17; Adela Paki, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 220, tab. 1, nr. 8.

²⁸ *CIL*, III, 840 (Unguraș).

²⁹ Fiica lui Aur. Reburus (*CIL*, III, 847).

³⁰ *CIL*, III, 7736 (Napoca).

³¹ *IDR I, DiplD VII* (Gherla).

³² N. Gudea, V. Lucăcel, *op. cit.*, nr. 18; Adela Paki, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 220, tab. 1, nr. 6.

³³ *CIL*, III, 7625 (Domnești).

³⁴ *ArchErt*, XXXV, 1915, p. 48 (Potaissa).

³⁵ *CIL*, III, 6248 (Tihău).

³⁶ Adela Paki, în *PolEdil II*, p. 32—34.

³⁷ A. Husar, în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 85—94.

³⁸ *CIL*, III, 788.

³⁹ *CIL*, XIII, 7725.

rior — i se închină în Dacia Porolissensis două monumente. La Gherla⁴⁰, zeul de sorginte batavă este venerat de către Aurelius Tato, stator al. II Pannoniorum, care pare a fi un fidel adorator al zeului său de acasă. De remarcat este faptul că în castrul de la Gherla a fost descoperită și o interesantă statueta de bronz înfățișându-l pe *Mercurius*⁴¹ celtic — cu *torques* la gât —, probabil opera unui artizan local din secolul III⁴².

Deus Invictus Hercules Magusanus de la Ciumăfaia⁴³ ilustrează unul din atât de rarele cazuri de sincrētism propriu-zis (sincrētism de asimilare) cunoscute în Dacia. Hercules Magusanus primește, în acest caz, epitetele *Deus* și *Invictus*, ceea ce denotă o contaminare cu Mithras, căruia îi aparțin prin excelență aceste epitete. Dedicantul, P. Aelius Maximus⁴⁴ personaj de vază în Napoca — ex *II vir quinquennalis et flamen, sacerdos Arae Augusti coronatus Daciarum III* și *decurio coloniae* la Apulum sau Potaissa⁴⁵ — poate fi considerat drept cel mai fervent adorator al zeităților germanice în Dacia⁴⁶.

Matronae Gesahenae sunt frecvent atestate în Germania Inferior⁴⁷, uneori în asociere cu *Ettrahenae*⁴⁸. Altarul votiv de la Napoca⁴⁹ relevă predilecția lui P. Aelius Maximus pentru divinitățile germanice, prezentându-ne, în același timp, întreaga carieră a dedicantului.

Prezența cultelor celto-germanice în Dacia Porolissensis a contribuit, e drept într-o măsură mai modestă, la conturarea componentei spirituale a romanizării provinciei.

IV. ARTEFACTE ȘI MONUMENTE FUNERARE. ELEMENTE ALE CULTURII MATERIALE CELTICE ÎN DACIA POROLISSENSIS

Uneori vestigiile arheologice — artefacte și monumente funerare — oferă indicii relevante pentru sesizarea originii etnic-teritoriale a coloniștilor sosiți din provinciile de substrat celtic.

⁴⁰ M. Macrea, în *AISC*, V, 1949, p. 232.

⁴¹ R. Ardevan, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 397—401, fig. 1 (a—e).

⁴² S. Cociș, în *Akten der 10. Internationalen Tagung über Antike Bronzen, Freiburg, 18—22 Juli 1988*, Stuttgart, 1994, p. 130—132.

⁴³ A. Buday, în *DoigCluj*, II, 1911, p. 266—268, nr. 6 = *AE*, 1977, 702.

⁴⁴ Despre dedicant, a se vedea M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 154, nr. 13.

⁴⁵ I. Piso, în *Potaissa*, II, 1980, p. 127.

⁴⁶ M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 154.

⁴⁷ M. Schönfeld, *Wörterbuch der Altgermanischen Personen- und Wölkenamen*, Heidelberg, 1911, p. 108; G. Neumann, în *Matronen und Verwandte Gottheiten* (*Beihfte der Bonner Jahrbücher*, 44, 1987), p. 116.

⁴⁸ *CIL*, VIII, 7890, 7895.

⁴⁹ M. Macrea, în *AISC*, V, 1949, p. 240—254 = *AE*, 1971, 395 = I. Piso, în *Potaissa*, II, 1980, p. 125—127.

IV.1. Ceramica norico-pannonică de tradiție Latène

În anumite situații — atunci când este evidentă perpetuarea unor tehnici artisanale tradiționale, specifice — ceramica oferă un criteriu concludent pentru departajarea grupurilor de coloniști.

În stadiul actual al cercetărilor⁵⁰ ceramica norico-pannonică (lucrată cu mâna) de tradiție Latène este cunoscută în numeroase situri din Dacia romană.

Deosebit de importante sunt descoperirile de la Napoca⁵¹ unde cercetarea sistematică a sitului din str. Victor Deleu a relevat prezența ceramicii norico-pannonice modelată cu mâna — alături de ceramica romană provincială și de ceramica dacică lucrată cu mâna — în primul nivel de locuire romană (faza I cu construcții de lemn), adică în „așezarea de foarte scurtă durată a celor dintâi romani ajunși la Napoca”⁵². Vase norico-pannonice au fost descoperite de asemenea atât în nivelul al doilea (databil în epoca Traian-Hadrian / până în momentul acordării statutului municipal), cât și în cel de al treilea și ultimul nivel al construcțiilor de lemn, care a durat până către mijlocul secolului al II-lea⁵³.

Prin urmare, recente descoperiri de la Napoca — reușind să surprindă componenta norico-pannonică a ceramicii provinciale — au relevat o colonizare inițială cu elemente civile de această proveniență⁵⁴.

Sporadic, ceramica norico-pannonică apare și în nordul Daciei Porolissensis după cum atestă vasul modelat cu roata înceată și ornamentat în tehnica *Kammstriche*, descoperit în castrul auxiliar de la Tihău⁵⁵, unde era cantonată *coh. I Cannanefatium*.

În sfârșit, menționăm prezența masivă a ceramicii pictate celtice în castelele de la Porolissum⁵⁶ (Pomăt și Citera) unde staționau și auxiliarii de proveniență celtică (*coh. I Ulpia Brittonum* și *coh. V Lingonum*).

Așadar, cea mai mare parte a materialului ceramic celtic de tradiție Latène descoperit în Dacia Porolissensis poate fi atribuit coloniștilor civili norico-pannonici (de statut peregrin), elemente care au avut o pondere considerabilă în cadrul colonizării inițiale din epoca traiană.

⁵⁰ A. Ardet, în *Thraco-Dacia*, XII, 1—2, 1991, p. 137—142.

⁵¹ S. Cocîș și colab., în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 635—652.

⁵² *Ibidem*, p. 636.

⁵³ *Ibidem*, p. 640.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 639.

⁵⁵ D. Protase, în *EphemNap*, IV, 1994, p. 92, fig. 16.

⁵⁶ Informație amabilă N. Gudea.

IV.2. Fibulele norico-pannonice

Una din artefactele care relevă prezența romanilor de origine celtică în Dacia Porolissensis sunt fibulele de tip norico-pannonic⁵⁷. În stadiul actual al cercetărilor a fost posibilă elaborarea unei tipologii (datorată lui Să Cocîș) a fibulelor norico-pannonice din Dacia⁵⁸.

A) Fibule cu două nodozități (Doppelknopffibeln)

Cele mai timpurii sunt fibulele cu două nodozități (*Doppelknopffibeln* — tipul A 236/7 în clasificarea lui J. Garbsch)⁵⁹, denumite astfel datorită celor două noduri profilate de pe corp. Un exemplar aparținând variantei I⁶⁰ provine de la Gherla⁶¹. Nu sunt cunoscute condițiile stratigrafice ale acestei descoperiri, însă pe baza analogiilor din Imperiu⁶² — unde fibulele de acest tip sunt datate în a doua jumătate a sec. I și la începutul sec. II — piesa de la Gherla poate fi datată în prima jumătate a sec. II. Interesant și nu lipsit de semnificație este faptul că acest tip de fibulă apare figurat pe monumente funerare la Apulum (5 exemplare)⁶³, Războieni-Cetate⁶⁴ și Șeica Mică⁶⁵, adică tocmai acolo unde prezența coloniștilor de origine celtică este atestată și de alte surse documentare.

Exemplare aparținând variantei II (varianta 236 q în clasificarea lui J. Garbsch)⁶⁶ au fost descoperite la Buciumi⁶⁷, Porolissum (3 piese)⁶⁸ și Soporu de Câmpie⁶⁹. Aceste fibule provin din nivele fără contexte arheologice clare, însă pe baza analogiilor din Imperiu⁷⁰ și a celor din Dacia Superior⁷¹, ele pot fi datate în prima jumătate a sec. II.

⁵² J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, München, 1965, p. 26—79.

⁵⁸ Pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție, spre studiu, materialul inedit, ca și pentru sugestiile pertinente, mulțumim și pe această cale colegului Sorin Cocîș.

⁵⁹ J. Garbsch, *op. cit.*, p. 26—49.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 35—36.

⁶¹ N. Gudea, I. Chifor, în *ActaMP*, II, 1978, p. 63—64, pl. I/1.

⁶² Cf. *supra*, nota 60.

⁶³ Monumente inedite. Informație amabilă V. Moga.

⁶⁴ *IDR*, III/4, 75.

⁶⁵ *IDR*, III/4, 91.

⁶⁶ J. Garbsch, *op. cit.*, p. 36—37.

⁶⁷ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 87, pl. XCII/4.

⁶⁸ N. Gudea, V. Lucăcel, în *ActaMP*, III, 1979, p. 344—345, pl. XIX/245, XX/253, XXI/267.

⁶⁹ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie*, București, 1976, p. 62, pl. XXIX/2.

⁷⁰ J. Garbsch, *op. cit.*, p. 37—38.

⁷¹ Exemplarele inedite de la Micăsasa și Tibiscum. Informație amabilă S. Cocîș.

B) Fibule cu aripioare (Flügelfibeln)

Toate cele 6 piese descoperite în Dacia Porolissensis⁷² aparțin unei singure variante (tipul A 238 q în clasificarea lui Garbsch)⁷³.

Acest tip de fibulă este cunoscut și din reprezentările figurate de pe monumentele funerare. Astfel, în Pannonia de pildă, pe o stelă funerară ce înfățișează portretul eraviscei Umma Tabiconis⁷⁴ sunt figurate o pereche de fibule cu aripioare. În acest context, reprezentarea fibulelor cu aripioare pe un monument funerar de la Cristești⁷⁵ — unde e cunoscută prezența coloniștilor panoni — nu poate fi întâmplătoare.

Cât privește cronologia fibulelor cu aripioare de tip norico-panonic, de o importanță deosebită este descoperirea la Napoca⁷⁶ a unui atelier de prelucrare a fibulelor, aproape intact, caz singular pe aria întregului Imperiu Atelierul, cuprinzând 3 cuptoare, peste 400 de fragmente de tipare de lut, 20 de fibule în diverse stadii de prelucrare, poate fi datat în epoca Traian-Hadrian (începutul domniei / până în momentul acordării statutului municipal *vicus*-ului de la Napoca)⁷⁷. Între fibulele descoperite în atelierul de la Napoca, întâlnim și o fibulă cu aripioare în curs de prelucrare⁷⁸, fapt ce atestă că acest tip de fibulă era fabricat și în Dacia. Prin urmare, fibulele cu aripioare descoperite în provincia carpatică pot fi date în prima jumătate a sec. II. În sfârșit, mai multe indicii — între care și ceramica norico-panonică de tradiție Latene — denotă că atelierul de la Napoca a aparținut unui colonist norico-panon⁷⁹.

În legătură cu aria de difuzare a fibulelor cu aripioare în Dacia Porolissensis, trebuie remarcat faptul că ea cuprinde numai zonele în care a fost sesizată o componentă celtică a populației provinciale: Porolissum (3 exemplare), Gherla (2) și Napoca (1)⁸⁰. De vreme ce aria de maximă răspândire a fibulelor cu aripioare cuprinde partea estică a provinciei Noricum și cea vestică a Pannoniei⁸¹, putem presupune că, în majoritatea lor, coloniștii din Dacia Porolissensis care purtau asemenea fibule proveneau din cele două zone mai sus menționate.

Prin urmare, chiar dacă fibulele cu două nodozități (*Doppelknopffibeln*) și cele cu aripioare (*Flügelfibeln*) nu pot fi atribuite în exclusivitate celților, în stadiul actual al cercetărilor, putem admite că în Dacia romană purtătorii acestor două tipuri de fibule sunt, în majoritatea lor, coloniști de origine celtică imigrați din Noricum și din Pannonia.

⁷² S. Cociș, în *Arculiana. Festschrift für H. Bögli*, Avenches, 1995, p. 499—503.

⁷³ J. Garbsch, *op. cit.*, p. 69—70.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 147, nr. 102/4, pl. 12/8 și pl. 16/2.

⁷⁵ *Marinescu* 1982, p. 213, nr. 66.

⁷⁶ S. Cociș, în *Arculiana...*, p. 499.

⁷⁷ *Ibidem*, *loc. cit.*

⁷⁸ *Ibidem*, p. 500, fig. 1.3.

⁷⁹ Informație amabilă S. Cociș.

⁸⁰ Catalogul descoperirilor, la S. Cociș, în *Arculiana...*, p. 501.

⁸¹ J. Garbsch, *op. cit.*, p. 122, harta 11.

IV.3. Monumentele funerare

După cum a demonstrat Lucia Țeposu Marinescu⁸², toate tipurile de monumente funerare atestate în Dacia sunt originare din nordul Italiei. Aceste tipuri de monumente sepulcrale au pătruns în Dacia fie direct din nordul Italiei via Dalmația — fără un stagiul prealabil în provinciile vestice —, fie indirect, prin filieră norico-pannonică.

Remarcând conexiunea dintre proveniența trupelor și tipurile dominante de monumente, D. Isac⁸³ asociază preferința pentru *aedicula* în Dacia Porolissensis de auxiliile staționate aici — unități provenind, în majoritatea lor din Pannonia — care au influențat gustul provinciei. Cel de al doilea tip de *aedicula* cunoscut în Dacia — așa-zisele „stele familiale”⁸⁴ — este specific Daciei Porolissensis (Porolissum, Zam-Sâncraia, Gherla, Potaissa). În stadiul actual al cercetării se consideră că acest tip de monument funerar a pătruns în Dacia prin intermediul vreunui artizan sosit probabil de pe limesul raetic⁸⁵.

Răspândirea monumentelor funerare ilustrează preferința manifestată în Dacia Porolissensis pentru tipurile de monumente de „sorginte” norico-pannonică.

Dacă limbajul plastic al provinciei traiane — cristalizat către mijlocul sec. II prin asimilarea formelor și modelelor provinciilor apusene ale Imperiului — are, fără îndoială, un caracter roman-occidental, nu e mai puțin adevărat că anumite elemente din repertoriul decorativ al plasticii funerare din Dacia intracarpatică vădesc certe influențe norico-pannonice.

Deși mai puțin frecvente în comparație cu zona estică a Daciei Superior (Cristești — Șeica Mică), elemente de vestimentație specifice arealului norico-pannonic⁸⁶ sunt întâlnite și pe monumente sepulcrale din Dacia Porolissensis. Astfel, pe stela lui Iulius Crescens⁸⁷ de la Cășei, soția acestuia poartă un costum tipic eravisc⁸⁸.

Din repertoriul reprezentărilor simbolice este de remarcat imaginea călărețului în ipostaza mortului eroizat (atunci când nu sunt figurate atribute definitorii pentru Cavalerul Trac), tip iconografic cu analogii în provinciile celtice⁸⁹. Asemenea reprezentări sunt întâlnite pe *aediculae*

⁸² Marinescu 1982, p. 59—67, 74.

⁸³ D. Isac, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 68, nota 2.

⁸⁴ C. Pop, T. Soroceanu, în *SCIV*, 19/2, 1968, p. 351—355; Marinescu 1982, p. 87, nota 143.

⁸⁵ Marinescu 1982, p. 220—221.

⁸⁶ J. Garbsch, *op. cit.*, p. 11—23; I. Cremošnik, în *Latomus*, 23, 4, 1964, p. 761—771.

⁸⁷ Marinescu 1982, p. 127, nr. 101, pl. X.

⁸⁸ L. Bianchi, în *Apulum*, XII, 1974, p. 163, fig. 3.

⁸⁹ I. I. Russu, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 101, nr. 30. Acest tip iconografic cunoaște o largă răspândire în Pannonia, cu deosebire în mediul militar, de pildă la Arrabona, cf. A. Schober, în *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 62—63, 202.

de la Gherla⁹⁰, Gilău⁹¹, Optatiana⁹², Potaissa⁹³. Legată de semnificația călărețului este și reprezentarea valetului de arme, *calo*, temă frecvent întâlnită pe stelele din Noricum și Pannonia. Și aceasta este o aluzie la profesia de militar a defunctului, reprezentările cu călăreț și *calo* fiind caracteristice gustului militarilor⁹⁴. Pe monumentele funerare din Dacia Porolissensis apare atât călărețul însoțit de *calo* — la Gilău⁹⁵, cât și *calo* flancat de doi cai — la Gherla⁹⁶ și Optatiana⁹⁷.

Biga reprezentată de doi pereți de *aedicula* de la Gherla⁹⁸ este, la rândul ei, un motiv adoptat din repertoriul decorativ al monumentelor sepulcrale din Pannonia⁹⁹.

Într-una din ipostazele lor — și anume în aceea de protectori și însoțitori ai defunctului în lumea de dincolo — *genii cucullati* celtici¹⁰⁰ sunt figurați pe monumente funerare din Gallia, Noricum și Pannonia¹⁰¹. Acest motiv decorativ, rar întâlnit în plastica funerară, apare și pe un perete de *aedicula* aflat în colecția muzeului din Cluj¹⁰².

La rândul lui, Erosul funerar de pe peretele de *aedicula* de la Gărbău¹⁰³ vedește frapante asemănări cu exemplare cunoscute în Pannonia, la Intercisa¹⁰⁴.

În sfârșit, pentru unul din cele mai remarcabile monumente cu scene de viață cotidiană din Dacia — *aedicula* de la Rediu/Potaissa¹⁰⁵ — se impune analogia cu celebrul relief al „coafezei” de la Neumagen¹⁰⁶.

Frecvența anumitor genuri de monumente și tipuri iconografice conturează preferința locuitorilor Daciei Porolissensis pentru formele și modelele de „sorginte” norico-pannonică.

Analiza tipurilor iconografice relevă predominanța tipului „clasic” — de largă răspândire în lumea romană — pe monumentele de „origine” norico-pannonică. Prin urmare, în cazul plasticii funerare, influența celtică nu a constatat în transmiterea unor trăsături locale, ci, mai ales, în difuzarea unor forme romane provinciale, caracteristice pentru „arta europeană a Romei”.

⁹⁰ Marinescu 1982, p. 213, nr. 68.

⁹¹ Marinescu 1982, p. 214, nr. 72.

⁹² Marinescu 1982, p. 214, nr. 73, pl. XXXVII.

⁹³ Marinescu 1982, p. 215—216, nr. 78.

⁹⁴ Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des romains*, Paris, 1966, p. 426—455.

⁹⁵ Marinescu 1982, p. 128—129, nr. 139, pl. X.

⁹⁶ Marinescu 1982, p. 234, nr. 27, pl. XXXIX.

⁹⁷ Marinescu 1982, p. 129, nr. 112, pl. XI.

⁹⁸ Marinescu 1982, p. 213, nr. 67, pl. XXIX.

⁹⁹ C. Saggi, în *ArchErt*, V—VI, 1944—1945, p. 232—233.

¹⁰⁰ W. Deonna, *De Téléphore au „moine bourru”*. Dieux, génies et démons encapuchonnés, Collection Latomus, XXI, 1955, p. 64—66.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 115—118.

¹⁰² Marinescu 1982, p. 204, nr. 24.

¹⁰³ Marinescu 1982, p. 202—203, nr. 19, pl. XXXV.

¹⁰⁴ Gabriella Erdelyi, în *ArchErt*, 88, 1961, I, p. 184, nr. 14 a—b, nr. 15.

¹⁰⁵ Marinescu 1982, p. 207, nr. 40, pl. XXIX.

¹⁰⁶ *Römer am Rhein*, Köln, 1967, p. 188—189, Kat. A 176, pl. 51.

Discutând problema influențelor norico-pannonice în Dacia, D. Protase¹⁰⁷ considera că acestea se explică atât prin colonizarea unor grupuri de norico-pannoni, cât și prin circulația artizanilor itineranți.

Influențele norico-pannonice s-au manifestat cu precădere în perioada de început a provinciei, odată cu sosirea artizanilor ce însoțeau trupele, pentru ca ulterior să predominie legăturile stabilite pe itinerarul drumurilor comerciale, spre nordul Italiei și nu peste Barbaricum cu Pannonia. Atare situație explică și motivul pentru care în Dacia Porolissensis a fost elaborat într-o perioadă mai târzie tipul iconografic al banchetului funebru cu mai multe personaje și nu s-a recurs la varianta, pannonică a banchetului simplificat.

Monumentele funerare din Dacia Porolissensis cu analogii în Noricum și în Pannonia reprezintă așadar fie rezultatul unor comenzi speciale din partea unor coloniști care doreau să perpetueze stilul cu care se familiarizaseră în patria lor, fie, mai degrabă, lucrările unor artizani de curând stabiliți în Dacia, care lucrează încă în maniera provinciilor de unde au venit, înainte de a se adapta gusturilor și stilului specific Daciei.

Pe de altă parte, asemănările, uneori frapante, dintre numeroase monumente sepulcrale din Dacia Porolissensis și altele, frecvent întâlnite în Noricum, Pannonia, Raetia și Germania evidențiază pregnant rolul pe care l-au jucat relațiile stabile — de natură economică¹⁰⁸, militară și culturală¹⁰⁹ — dintre Dacia și provinciile de la Dunărea de Mijloc și Rin în procesul de romanizare a provinciei carpatice.

V. CONCLUZII

După cum este firesc, în discuția privitoare la celtismul Daciei romane — mult mai pregnant conturat în Transilvania romană decât în Dacia extracarpatică — trebuie avută în vedere deosebirea dintre celtismul „general roman” (asimilat deja în civilizația romană provincială în urma procesului de aculturație) și celtismul „local” din provinciile centrale și occidentale ale Imperiului. Această din urmă categorie este ilustrată în Dacia de comunități din Noricum — familiarizate cu peisajul alpin și cu defrișările, practicând o economie semipastorală — colonizate tocmai în sudul și estul Transilvaniei; asemenea comunități *tributariae*, de tip Cașolț-Calbor, se romanizează în Dacia. Evident, în Dacia au imigrat și elemente celtice romanizate (celto-romani); în asemenea situații avem de a face cu un aport al romanității celtice, un factor de civilizație.

Auxiliile de proveniență celtică, antroponimele, cultele, precum și elementele culturii materiale celtice conturează orizontul etno-cultural

¹⁰⁷ D. Protase, în *StCl*, III, 1960, p. 140—141.

¹⁰⁸ N. Gudea, în *EphemNap*, III, 1993, p. 225—234.

¹⁰⁹ V. Wollmann, în *Germania*, 53, 1975, p. 168—173.

celtic (celto-germanic) al Daciei Porolissensis. Corelarea vestigiilor arheologice — a căror valoare probatorie este diferită, în funcție de distincția operată mai sus —, a atestărilor epigrafice și a auxiliilor de proveniență celtică oferă o imagine mai circumstanțiată, relevantă pentru ponderea elementelor celtice/celto-romane în viața Daciei Porolissensis.

ADRIAN HUSAR

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE PROPRII

- MARINESCU 1982 Lucia Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR International Series 128, Oxford, 1982.
- POLEDIL II *La politique éditiltaire dans les provinces de l'Empire romain IIème—IVème siècles après J.-C.*, Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, (édités par Regula Frei-Stolba et H. Herzog), Berna, 1993.
- EPIGRAPHICA Epigraphica. Revista Italiana di Epigrafia, Milano, I (1939) sq.
- DOBO¹ Arpadus Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, Budapest, editio IV, 1975.

THE CELTS FROM DACIA POROLISSENSIS

(Summary)

This paper deals with the colonists of Celtic origin from Dacia Porolissensis.

Numerous military and civilian elements immigrated to Dacia from the provinces of Celtic substratum during and after the conquering campaigns.

Among the ethnical and cultural elements coming from the Occident, those coming from the territories of Celtic substratum constitute a considerable group, having an important weight in the spreading of the Roman provincial civilization in Dacia Porolissensis.

Beside the Celtic colonists coming from the nearby provinces (Pannonia, Noricum), in Dacia Porolissensis are also well represented the Celts from West (mainly from Britannia).

The Celtic anthroponyms, the auxiliary units which wear a Celtic ethnicon, the elements of the material culture, as well as the presence of the Celto-Germanic beliefs, clearly frame out the Celtic ethno-cultural horizon in Dacia Porolissensis.

LEGENDA

- ① ANTROPONIME CELTICE
- ② AUXILII DE PROVENIENTA CELTICA
- ③ MONUMENTE RELIGIOASE
- ④ MONUMENTE FUNERARE
- ⑤ CERAMICA NORICO-PANNONICA
- ⑥ FIBULE NORICO-PANNONICE

Fig. 7. Hartă a provinciei Dacia Porolissensis. Sunt marcate toate localitățile cu descoperiri cu caracter celtic.